

БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Метою статті є дослідження онтологічного аспекту феномену безпеки соціально-економічних систем та відповідне узагальнення категоріально-понятійного апарату. Результатом дослідження є гносеологічна конструкція категорії соціально-економічної безпеки - процесу реалізації свободи соціально-економічної системи за умов діалектичної відповідності, спрямованості та змісту суб'єктивних чинників розвитку об'єктивним умовам цілісного існування. Обґрунтована теза щодо гносеологічної спорідненості дефініцій стійкість та безпека. В умовах динамічності параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища соціально-економічних систем, їх безпеку слід розглядати як процес переходу від одного до іншого стійкого стану для забезпечення цілісного існування.

Ключові слова: безпека, гносеологічна конструкція, стійкість, соціально-економічна система, цілісне існування.

Постановка проблеми. В сучасному світі потреба в фінансовій, економічній безпеці, в комплексній реалізації заходів щодо її забезпечення є одним з головних політичних пріоритетів на регіональному, національному та глобальному рівнях. Соціально-економічний та філософський аналіз феномену безпеки має особливу актуальність на тлі загострення соціальних, економічних, національних та навіть цивілізаційних конфліктів у сучасному суспільстві. Визначення оптимальних умов безпечного розвитку спрямовано на досягненні ефективного та сталого функціонування усіх сфер соціально-економічної системи країни, обов'язкового створення умов безпеки усіх прошарків суспільства.

Нажаль, в сучасній Україні, спостерігається надзвичайний рівень дестабілізації суспільного життя, посилюються реальні загрози не тільки втрати суб'єктності країни на світовій арені, але й її існування як цілісного історичного утворення. Системне підвищення рівня невизначеності, як імперативу існування усіх суб'єктів національної економіки, та ризику, як об'єктивного атрибуту прийняття господарських рішень, обумовлює актуальність дослідження проблем безпеки в загальногносеологічному та практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасних соціально-економічних дослідженнях, в цілому, прийнятний факт щодо великої значущості теорії безпеки для теоретичного та емпіричного аналізу. Гносеологічний аналіз фе-

номену безпеки базується, по-перше, на доробку представників сучасної філософії та економічної теорії: А. Богданова [1], В. Смолькова [2], Н. Рибалкіна [3], В. Тамбовцева [4]. Разом з тим в публікаціях прикладного характеру переважають дослідження окремих типів безпеки. Проблемам забезпечення безпеки на загальнонаціональному рівні присвячені роботи Л. Абалкіна [5], В. Мартинюка [6]. Теоретико-методологічне забезпечення економічної та фінансової безпеки є предметом аналізу в монографічних публікаціях О. Михальова [7], О. Барановського [8], А. Гуменюка [9] та ін.

Великий обсяг накопиченого матеріалу потребує ґрунтовного науково-теоретичного та філософського узагальнення. Разом з тим, ідентифікована обмеженість традиційного утилітарного розуміння безпеки соціально-економічних систем та їх компонентів обумовлює необхідність критичного переосмислення існуючої концепції, та розробки методологічного підґрунтя системної ідентифікації сутності та змісту феномену.

Метою статті є дослідження онтологічного аспекту феномену безпеки соціально-економічних систем та відповідне узагальнення категоріально-понятійного апарату.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз існуючих уявлень щодо сутності феномену безпеки дозволяє приєднатися до переважної в сучасних дослідженнях класифікації відповідних підходів

[3, с.40]. Перший, найбільш методологічно обґрунтований підхід, передбачає розуміння безпеки як прояву об'єктивної природи об'єктів зберігати свою стійкість (свою якість) при будь-яких негативних збурюваннях. Увага дослідників цієї течії спрямована не тільки на дослідження безпеки як властивості системи, а як механізму збереження якісної визначеності та форми саморегулювання. Особливе місце тут займає гомеостатичне розуміння безпеки - відносної динамічної незмінності структури та властивостей внутрішнього середовища системи [10]. Це характеризує безпеку як стійкий стан та можливість збереження рівноваги системи з оточуючим середовищем. Разом з тим, протиріччя між гомеостазом та спроможністю соціально-економічних систем до адаптації та розвитку робить більш життєздатним синергетичне розуміння безпеки як результату самоорганізації.

Другий підхід ґрунтується на суб'єктивному розумінні безпеки у якості забезпечення захищеності людини, її інтересів та цінностей. В сучасному дослідницькому полі були спроби поєднати ці два підходи. Наприклад, у трактуванні В. Мартинюка, безпека – це синергетичне поняття, яке комплексно відображає узагальнений стан її складових і яке необхідно досліджувати за системою індикаторів, національних економічних інтересів. [6, с.141].

Зрозуміло, що в сучасних умовах розуміння безпеки тільки як захищеності є дещо спрощеним, адже на перший план виступає потреба у запобіганні загрозам та відповідному управлінні та сталому розвитку соціально-економічних систем. Слід зазначити, що національне законодавство (Закон України «Про основи національної безпеки» [11, ст.1]) теж ідентифікує національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Вважаємо, що будь-які інтереси формально не пов'язані з категорією захисту, адже це суб'єктивна форма виявлення потреб, а потреби, у свою чергу, можливо тільки задовольнити. Проте вказане протиріччя є лише свідомим утилітарної спрямованості нормативного акту і не може бути, ні в якому випадку,

методологічним підґрунтям теоретичних досліджень.

Використовуючи в якості гносеологічного підґрунтя дослідження безпеки об'єктивний підхід, задекларуємо ряд принципів моментів. Дослідження безпеки передбачає аналіз соціально-економічних систем та людини як її базового елемента, а отже суб'єктами в соціально-історичному розумінні є лише ті учасники процесів та взаємодій які свідомо реалізують свої цілі. Саме така спроможність до самореалізації і обумовлює поділ компонентів системи на суб'єкти, об'єкти та відповідні засоби впливу. З філософських позицій стан умов існування і характеристик суб'єкта, за яких він залишається суб'єктом, може вважатися основою безпеки існування. Отже, по-перше, безпека це сукупність умов існування суб'єкта за яких він, використовуючи наявні обмежені ресурси, реалізує свої цілі (залишається суб'єктом).

По-друге, забезпечення безпеки суб'єкта є процес реалізації свободи як можливості за рахунок власних ресурсів зберігати та користуватися умовами власного існування. У такому визначенні діалектично поєднуються два взаємопов'язаних структурних елемента: об'єктивні умови та суб'єктивні чинники. Потреби людини за своїм змістом мають об'єктивне підґрунтя та потребують задоволення. Разом з тим, соціальний характер існування людини обумовлює усвідомлену обробку потреб та формування відповідних суб'єктивних інтересів та цілей. Сукупність наведених аргументів обумовлює справедливість та достатність закону безпеки соціально-економічної системи, який знаходить свій прояв у діалектичній відповідності спрямованості та змісту суб'єктивних чинників безпеки системи об'єктивним умовам її цілісного існування, динамічного розвитку та ефективного функціонування [12, с.71].

Таким чином, процес реалізації свободи соціально-економічної системи за умов діалектичної відповідності спрямованості та змісту суб'єктивних чинників розвитку об'єктивним умовам цілісного існу-

вання і складає філософську сутність феномену безпеки.

Дослідження проблем функціонування складних соціально-економічних систем отримало значний методологічний поштовх в зв'язку з появою на початку 20 сторіччя теорії А. Богданова «Тектологія», як науки щодо законів організації елементів в функціональне ціле [1, с.207]. Тектологія не втратила своєї наукової актуальності і сьогодні, та разом з системною парадигмою має достатній методичний потенціал для дослідження феномену безпеки. Зміст тектологічних перетворень обумовлюється характером взаємовідносин об'єкта та оточуючої його середовища. Розвиток, з таких позицій, є відтворення здатності існування соціально-економічної системи в нестабільному середовищі. Дефініція стійкості еквівалентна за змістом здатності не змінюватися в наявному середовищі. Внутрішні зв'язки обумовлюють єдність компонентів системи. Отримання системами нових механізмів забезпечення стійкості є розвитком здатності до адаптації, а отже й до прогресивного розвитку.

Такий підхід вказує на певну гносеологічну спорідненість дефініцій стійкості та безпеки. У філософських дослідженнях категорія «стійкість» ідентифікується як незмінність перебування у одному стані. Таким чином стійкість як властивість, перше за все, є характеристикою обумовленою внутрішньою спроможністю повертатися до початкового рівноважного стану. Ілюстрацією такого підходу є, наприклад, визначення економічної безпеки запропоноване В. Тамбовцевим, як сукупності властивостей виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи [4, с.3].

Разом з тим вплив зовнішнього середовища (систем більш високого рівня), зміна зовнішніх взаємозв'язків може порушувати існуюче положення системи, а отже стійкість є вже характеристикою стану, а не властивістю. Так, згідно Л. Абалкіна «економічна безпека – це стан економічної системи, який дозволяє їй динамічно розвиватися, ефективно розв'язувати соціальні завдання, а держава має змогу формувати та реалізовувати в

життя незалежну економічну політику» [5, с.5].

Розв'язання наявного дуалізму, у трактуванні проф. О. Міхальова, дозволяє ідентифікувати стійкість у вигляді властивості, яка знаходить свій прояв у стані відносин системи з оточуючим середовищем [7, с. 13]. Динамічність соціально-економічних системи, волатильність параметрів її зовнішнього та внутрішнього середовища обумовлює розуміння безпеки як процесу переходу від одного до іншого стійкого стану для забезпечення цілісного існування.

Дещо схожий підхід запропоновано послідовником традиції тектології проф. І. Афанасенко [13]. Він пов'язує стан безпеки системи з процесами організації та дезорганізації. Розуміння системи - носія певної енергії розвитку передбачає, що у процесі організації формується такий стан, коли сила функціонуючого цілого більше безпосередньої суми енергій його складових. Навпаки дезорганізація відображає стан системи з новою наявною енергією меншою за суму енергій початкових компонентів. Таке розуміння системних процесів обумовлює прояв закону дезорганізації: ціле починає руйнуватися, якщо в будь-якому компоненті внутрішній спротив буде недостатнім порівняно з впливом зовнішніх або внутрішніх сил. Отже цілісність системи, її безпека та стійкість обумовлюється певним внутрішнім потенціалом, ресурсним запасом спроможним забезпечити функціонування компонентів системи при дестабілізуючому зовнішньому впливі. Динамічність безпеки може бути пов'язана з законом мінімальної трансформації: з усіх можливих варіантів перетворень досягає цілі лише той, що дозволяє адаптувати систему к новим умовам при мінімальних змінах в ній, без загроз фундаментальним функціональним сутностям [13, с.14].

Наполягаючи на використанні динамічної стійкості як властивості та прояву функціонування соціально-економічної системи, слід згадати загальносистемну закономірність відображену у принципі Ле Шательє-Брауна: будь-які зміни стану системи, пов'язані з внутрішніми та зов-

нішніми причинами, є джерелом процесів спрямованих на компенсацію цих змін [14, с.155]. Ці компенсуючі процеси безпосередньо пов'язані з проявом стійкості. Якщо для стаціонарних систем здатність при зовнішньому дестабілізуючому впливі зберегти свій стан незмінним протягом певного періоду є проявом стійкості через інертність або опірність, то у випадку динамічних систем виділяють такі форми стійкості [7, с.14.]:

1) пружність або відновлюваність - здатність системи після зникнення зовнішнього збурення повертатися до початкового стану;

2) пластичність або пристосовність - наявність у системи декількох припустимих станів та її здатність трансформуватися з одного стану в інший під впливом дестабілізуючих чинників, але, разом з тим, й здатність до збереження способу функціонування, вектору розвитку, структурних зв'язків та ін.

Наведені форми стійкості за механізмом своєї реалізації є адаптивними. Разом з тим, фахівці вказують на існування стійкості заміщення: наявності у системи можливості взагалі позбавитися від дії чинників збурення та не мати будь-яких компенсаційних механізмів. Таке заміщення можливе як у часовому, так і просторовому розумінні але передбачає значні зміни у складі та функціонуванні системи, що робить такий механізм подібним до процесу дезорганізації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження отримана гносеологічна конструкція категорії соціально-економічної безпеки - процесу реалізації свободи соціально-економічної системи за умов діалектичної відповідності, спрямованості та змісту суб'єктивних чинників розвитку об'єктивним умовам цілісного існування. Обґрунтована теза щодо гносеологічної спорідненості дефініцій стійкість та безпека. Зважаючи на динамічність параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища соціально-економічних систем, їх безпеку слід розглядати як процес переходу від одного до іншого стійкого стану для забезпечення цілісного існування.

Проведений теоретико-методологічний аналіз передбачає розвиток досліджень у напрямку подальшої системної ідентифікації складових феномену соціально-економічної безпеки у структурному та просторовому розрізі. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує дослідження безпеки регіонального розвитку. Зрозуміло, що справедливо розглядати регіони як частини системи на які впливають руйнівні тенденції. Накопичення регіональних розходжень є об'єктивною причиною виникнення додаткових зв'язків та, одночасно, накопиченню системних протиріч. Розв'язання протиріч можливе або деструктивним шляхом – руйнуванням системи та зв'язків, або еволюційним – перетворенням системи та компенсацією протиріч. Сьогодні в Україні рівень протиріч значно нижчий за рівень додаткових зв'язків, а отже повне руйнування системи не є об'єктивною тенденцією. Таким чином, подальші дослідження пов'язані з розробкою механізмів безпеки на регіональному рівні є не тільки актуальними, а й обов'язковими для збереження України як цілісного державного утворення.

Література

1. Богданов А. Философия живого опыта. Материализм, эмпириокритицизм, диалектический материализм, эмпириомонизм, наука будущего / А. Богданов. - М.: Красанд, 2010. - 274 с.
2. Смольков В. Тектология А. Богданова и современность / В. Смольков // Проблемы теории и практики управления. - 1997. №3. - С.27-35
3. Рыбалкин Н. Философия безопасности: Монография / Н. Рыбалкин. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. - 253 с.
4. Тамбовцев В. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, проблемы /В. Тамбовцев // Вестник МГУ.- Серия 6: Экономика.- 1995.- №3. - С. 3-9.
5. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. 1994. №12. - С.4-13.

6. Мартинюк В. Митна справа та економічна безпека держави: теорія і методологія : монографія / В. Мартинюк. – Тернопіль: Астон, 2010. – 256 с.

7. Михалев О. Экономическая устойчивость хозяйственных систем: методология и практика научных исследований и прикладного анализа / О. Михалев. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургской академии управления и экономики, 2010. — 200 с.: ил.

8. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2004. — 759 с.

9. Гуменюк А. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / А. Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.

10. Бурлуцький С.В. Домогосподарство як сукупність гомеостатичних підсистем / С.В.Бурлуцький // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Луганськ, 2011 - №7(161). – Частина 2. – С.215-221.

11. Про основи національної безпеки. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст.351 (у редакції від 16.07.2015)

12. Литвинов Э. Философские основы концепции безопасности /Э. Литвинов. – Пространство и время, 2012. - №7(1) – С. 66-73.

13. Афанасенко И. Теория устойчивости хозяйственных систем / И. Афанасенко // Известия СПбУЭФ, 2012. №4. – С.7-17.

14. Hatta. T. Le Châtelier principle. The New Palgrave: A Dictionary of Economics, v. 3, 1987.pp. 155–157.

References

1. Bogdanov A. Filosofiya zhivogo opyita. Materializm, empiriokrititsizm, dialekticheskiy materializm, empiriomonizm, nauka buduschego / A. Bogdanov. - M.: Krasand, 2010. – 274 s.

2. Smolkov V. Tektologiya A. Bogdanova i sovremennost / V. Smolkov

//Problemyi teorii i praktiki upravleniya. — 1997. №3. – С.27-35

3. Ryibalkin N. Filosofiya bezopasnosti: Monografiya / N. Ryibalkin. – M.: OLMA-PRESS, 2002. – 253 s.

4. Tambovtsev V. Ekonomicheskaya bezopasnost hozyaystvennyih sistem: struktura, problemyi /V. Tambovtsev // Vestnik MGU.– Seriya 6: Ekonomika.– 1995.– №3. – S. 3–9.

5. Abalkin L. Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozyi i otrazhenie / L. Abalkin // Voprosyi ekonomiki. 1994. №12. – С.4-13.

6. Martyniuk V. Mytna sprava ta ekonomichna bezpeka derzhavy: teoriia i metodolohiia : monohrafiia / V. Martyniuk. – Ternopil: Aston, 2010. – 256 s.

7. Mihalev O. Ekonomicheskaya ustoychivost hozyaystvennyih sistem: metodologiya i praktika nauchnyih issledovaniy i prikladnogo analiza / O. Mihalev. — SPb.: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskoy akademii upravleniya i ekonomiki, 2010. — 200 s.: il.

8. Baranovskyi O. I. Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia) : monohrafiia / O. I. Baranovskyi. — K. : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 2004. — 759 s.

9. Humeniuk A. Bezpeka strukturno-institutsionalnoi transformatsii ekonomiky rehionu: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty : monohrafiia / A. Humeniuk. – K. : NISD, 2014. – 468 s.

10. Burlutskiy S.V. Domohospodarstvo yak sukupnist homeostatychnykh pidsystem / S.V.Burlutskiy // Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. – Luhansk, 2011 - №7(161). – Chastyna 2. – S.215-221.

11. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2003, № 39, st.351 (u redaktsii vid 16.07.2015)

12. Litvinov E. Filosofskie osnovy kontseptsii bezopasnosti /E. Litvinov. – Prostranstvo i vremya, 2012.№7(1) – S.66-73.

13. Afanasenko I. Teoriya ustoychivosti hozyaystvennyih sistem / I. Afanasenko // Izvestiya SPbUEF, 2012. №4. – S.7-17.

14. Hatta. T. Le Châtelier principle. The New Palgrave: A Dictionary of Economics, v. 3, 1987.pp. 155–157.

Бурлуцкая С. В.

Безопасность социально-экономических систем: онтологический аспект

Цель статьи – исследование онтологического аспекта феномена безопасности социально-экономических систем и соответствующее обобщение категориально-понятийного аппарата. Результат исследования это гносеологическая конструкция категории социально-экономической безопасности – процесса реализации свободы социально-экономической системы при условии диалектического соответствия направленности и содержания субъективных факторов развития объективным условиям целостного существования. Обоснован тезис о гносеологическом родстве дефиниций устойчивость и безопасность. В условиях динамического изменения параметров внешней и внутренней среды социально-экономических систем, их безопасность следует рассматривать как процесс перехода от одного к другому устойчивому состоянию в целях обеспечения целостного существования.

Ключевые слова: безопасность, гносеологическая конструкция, устойчивость, социально-экономическая система, целостное существование.

Burlutskaya S.

Socio-economic systems security: ontological aspect

The aim of this article is to investigate the ontological aspect of the socio-economic systems security phenomenon and the corresponding generalization of categorical-conceptual apparatus. The research result is the epistemological construction of the socio-economic security definition – the implementation of the freedom of the socio-economic system under the condition of the conformity dialectic with the direction and content of subjective factors in the development of objective conditions holistic existence. Thesis on epistemological kinship definitions of sustainability and safety is argued. In conditions of parameters dynamic change of socio-economic systems external and internal environment, their security should be seen as a process of transition from one to another sustainability state in order to ensure a holistic existence.

Keywords: security, epistemological construction, sustainability, socio-economic system, holistic existence.

Рецензент: Василенко В. М. – доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України, Київ, Україна.

Reviewer: Vasilenko V. – Professor, PhD of Economics, Professor, Deputy Director of Research Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

e-mail: iepd@dn.farlep.net

*Стаття подана
10.08.2015 р.*

